

AZ EURÓPAI EGYSÉGTÖREKVÉSEK KRITIKÁJA

MOLNÁR TAMÁS-KOMMENTÁR

PRIEGER ADRIENN -
POMEISL ANDRÁS JÓZSEF

Napjainkban állandósulni látszik a vita Európa jövőjét, az európaiság tartalmát illetően, miként az a migrációval, a Brexittel vagy az Európai Unióról szóló Szerződés (a továbbiakban: EUSZ) 7. cikke alapján az egyes tagállamokkal szemben megindított vagy kilátásba helyezett eljárások kapcsolatos vitákból is kitűnik. A közép- és kelet-európai kommunista totalitárius rendszerek összeomlásával közel egyidőben Molnár Tamás filozófus egy eddig magyar nyelven még nem publikált esszéjében (*L'Europe entre parenthèses*, 1990¹) már foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy mi lehet Európa sorsa, figyelemmel a megerősödő integrációs törekvésekre, illetve a korábbi két szuperhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió ideológiai hatására. Tanulmányunkban Molnár Tamás egyes gondolatait szeretnénk felidézni, amelyekkel az európai egységtörekvések kritikáját fogalmazta meg, és megkísérelte felvázolni Európa jövőjét. E kritika ismertetése és az azóta bekövetkezett változásokkal való szembesítése során célunk nem lehet más, mint amit maga Molnár Tamás is megfogalmazott egyik interjújában: „tulajdonképpen minden filozófus már a természeténél fogva kritikus a társadalommal szemben, ahol él. Szókratész is így kezdte »filozófiai karrierjét«, hogy kritizálta az akkori athéni társadalmat, és tulajdonképpen az én esetemben sincsen szó másról, mint a társadalom ilyen kritikájáról. [...] A kritika [...] minden társadalomban fontos. [...] A kérdéses kritika tehát egyéni kritikából indult el, de aztán egy történelmi és társadalmi kritika lett belőle.”²

AZ EURÓPAI EGYSÉGTÖREKVÉSEK ÁLTALÁNOS KRITIKÁJA

Molnár Tamás bizonyos szkepszissel tekintett az európai egységtörekvésekre; nem ugyan általában az európai népek együttműködésén alapuló integrációra, hanem az Európai Egyesült Államok tervére. Európa jövőjét illetően ezért alapvetően nem az integrációs szervezet jövője izgatta, hanem inkább az egyes nemzetállamok és régiók fejlődési irányai érdekelték. Molnár Tamás az európai egységtörekvéseket mind ideológiai, mind gyakorlati okokból elve kudarcra ítéltnek tartotta.

1 Thomas MOLNÁR: *L'Europe entre parenthèses*, La Table Ronde, Paris, 1990. Ezúton is köszönetünket fejezzük ki Dr. Mohácsi Máténak a francia nyelvű szöveg magyarra fordításában nyújtott segítségével. [A kötet oldalszámait a főszövegben adjuk meg, zárójelben – a Szerk.]

2 „Arról beszélni, hogy mi valami globális boldogság felé tartunk, egyszerűen obszcén”. Interjú Molnár Tamással, <<http://regnumportal.hu/regnum2/node/406>>.

A legfőbb ideológiai alapú ellenvetése az volt, hogy a kortárs Európában nincs olyan közös ideológia, amely az egységes Európa felépítésének szellemi hátterét képezhetné. Maga az „egység gondolat” válik ezért az egységesítés ideológiai alapjává, azonban Molnár szerint „az »egységnek« ez a fogalma egy ideológiai *Ersatz* [pótlék]. 1945 óta az európaiaknak nincs olyan ideológiájuk, amelynek révén kifejezésre juttathatnák identitásukat. Az amerikaiaknak ott a kapitalizmus, a szovjeteknek a marxizmus. II. János Pál pápa nemrégiben említést tett Szent Benedek és Nagy Károly keresztény Európájáról, de ki merne manapság a teljességgel deszakralizált nyugaton ennek az eszmének a zászlóvivőjévé válni? Ami marad, a század meghatározó szellemiségének jegyében, az a Szent Fogyasztás által fővédnökölt egység” (69). Ezzel a megállapításával az európai értékekkel kapcsolatos vitákra tekintettel nagyobb részt egyet kell értenünk.

Bár az Európai Közösségek alapító atyái – Schuman, Adenauer, De Gasperi – katolikus vallású kereszténydemokraták voltak, és – miként azt még muszlim szerzők is elismerik – a „kereszténydemokrata transznacionalizmus segítette a »mag-Európa« fogalom létrejöttében és megszilárdulásában, annak gazdasági tartalmát összekapcsolva az értelmes politikai integráció hosszútávú céljával. [...] Emellett a kereszténydemokrata transznacionalizmus jelentősen hozzájárult az európai integráció politikáihoz a [...] kormányközi kapcsolatokra való kizárólagos összpontosításnál szélesebb értelemben”³ és „elégé nyilvánvaló, hogy a kereszténydemokraták vezető, ha nem is mindig sikeres szerepet játszottak az európai kontinens politikai életében a II. világháború után. [...] A kereszténydemokrata eszme ezért alátámasztja az európai integráció alapelveit” (318). Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kereszténydemokrácia vagy akár a kereszténység olyan közös és általánosan elfogadott eszme Európában, amely az egység kialakításának, az integrációs folyamat irányának és tartalmának kialakításának ideológiai alapját képezhetné. Jól kell látnunk, hogy bár az Európai Parlamentben a legnagyobb frakcióval az eredetileg a kereszténydemokrata pártokat tömörítő Európai Néppárt rendelkezik, soha sem tudott nemhogy hegemon szerepet, de többséget sem szerezni az Európai Parlamentben. Ráadásul az Európai Néppárt kereszténydemokrata eszméhez kötődése az utóbbi néhány ciklusban jelentősen meglazult, köszönhetően annak, hogy Nyugat-Európában számos kereszténydemokrata párt – pragmatikus megfontolásból – a baloldali és neoliberais eszmeiség felé nyitott.

Molnár szerint azért lehet ennek az egységnek a „fővédnöke” a „Szent Fogyasztás”, mert „Európa egységének eszméjét kereskedők alkották meg, akik amerikai stílusú előnyökre vágytak, továbbá az általuk pénzelt publicisták, akik a lapokat a sárga vagy vörös veszedelemről szóló hírekkel árasztották el. Megrettenve egy szovjet invázióra vonatkozó pletykától, az antimarxista (és sokszor ex-marxista) európai értelmiségiek többet akartak egy olyan katonai paktumhoz való csatlakozásnál, ami fogalmilag csak átmeneti lehet; teljes egységet követeltek, mindörökké szólóan. Néhány világosabb – vagy pusztán patriótább – elme átlátja a szuverenitás feladásának abszurditását egy bizonytalan és mindenképpen időben korlátozott fenyegetés elhárítása érdekében” (68–69).

Molnár azonban nemcsak a közös ideológiai alap hiányát rója fel: gyakorlati aggályai is vannak az egység megteremtésével kapcsolatban. Alapvetően abból indul ki, hogy az integrációban részt vevő nemzetek nemzeti sajátosságai olyan különbségeket jelentenek, amelyek megakadályozzák az egységes „európai” karakter kialakítását. „Nem szólván most a francia etatizmusról vagy a spanyol alulfejlettségről, amelyek önmagukban is a gazdasági homogenitás akadályát képezik, valóban azt képzeljük, hogy a német gazdaság – amelyet holnap már *Mittleuropa* milliónyi munkása és fogyasztója táplál majd – elfogadja majd, hogy Görögország vagy Portugália hangvillájához igazodjék?”

Nyugat-Európában számos kereszténydemokrata párt nyitott a baloldal felé

3 Orhan ARSLAN: *Influence of the Christianity on the Development of the European Union*, Law & Justice Review 2011. április, 310.

(68) Az integráció nehézségeiről ezt írja: „Németország másik oldalán ott van Franciaország, [...] az erényei maguk akadályozzák meg abban, hogy feláldozza magát a modern iparosodás dinamizmusának oltárán. [...] Valóban azt képzeljük, hogy ez a két ország 1992 után együtt fog működni, avagy létrejön egy új embertípus, az »európai üzletember«, egyesítve az egyik sármját (és arroganciáját!) a másik hatékony pontosságával?” (71–72) Kétségtelen, hogy mind az egységes belső piac kialakítása, mind a gazdasági és monetáris unió megvalósítása során az európai vezetőknek szembesülniük kellett azzal, hogy a gazdasági különbségek – amelyek sokszor az eltérő munka- és pénzügyi kultúrára vezethetők vissza – a kohéziós politika sikerei ellenére tartósan fennmaradnak. A 2008-as gazdasági válság, illetve a 2010-es adósságválság megmutatta, hogy a mediterrán államok a közös pénz ellenére egészen más utat járnak be, mint Németország.

Molnár kitér a két legfontosabb európai ország, Németország és Franciaország azon sajátosságaira is, amelyek szerint az egység megvalósítása ellen hatnak. Franciaország esetén ezt az etatizmusban látja: „Franciaország[ot] [...] erényei maguk akadályozzák meg abban, hogy feláldozza magát a modern iparosodás dinamizmusának oltárán. [...] Még egy európai szupraszuverenitás égisze alatt sem fog sikerülni lebontani Franciaországban az államot és az etatizmust, ahogyan nem lehet eltüntetni az éppen csak hogy lappangó polgárháborút sem, amely 1789 óta szedi áldozatait” (72). E megállapítást a jelenkor eseményei mintha nem igazolnák; sok területen a francia állam dezintegrációját figyelhetjük meg, noha a „lappangó polgárháború”, a francia társadalmon belüli, mélyen eltemetett ellentétek mintha felerősödtek volna az utóbbi időkben. Kétségtelen ugyanis, hogy a „nagy francia forradalom” mítosza, amely a szekuláris, sok tekintetben erősen antiklerikális Francia Köztársaság eredetmítosza is, gátolja az akkori események tárgyilagos vizsgálatát, és mindmáig megosztja a francia társadalmat, amelyben a királpártiak és jakobinusok, a buzgó katolikusok és a harcos antiklerikálisok leszármazottai élnek együtt.

Molnár helyesen ismeri fel Németország központi szerepét a jövő Európájában – erre alább bővebben is kitérünk. Szerzőnk utal arra, hogy egy kiterjedt eurázsiai birodalom létrejötte – amely az orosz–német együttműködésen alapul – „a Németországban mélyen meghúzódó csábítások egyike, és talán éppen egy újabb ilyen irányú kísérlet hajnalát éljük. Csakhogy egy ilyen vállalkozás kibontakozása rendszeresen beleütközik a németek arra való képtelenségébe, hogy a birodalmi teendőket ellenséges reakciók felszítása nélkül gyakorolják. Valószínű, hogy egy eurázsiai egységben hamarosan a német elem dominálna [...]. Mindazonáltal a döntő történelmi pillanatban Németország nem találja azt a Nagy Sándort, aki egybeforrasztaná a kultúrákat, sem azt a Caesart, aki a légiók brutális szigorúságát ötvözni tudná a római közigazgatás szabadságával. Hitlert talál, a maga nemzeteket elidegenítő faji és pángermán teóriáival. Mindebből levonhatjuk a következtetést, hogy egy orosz–német kondomínium rövid életű lenne, még ha kezdetben sokak javára válna is” (72–73).

Molnár ezért úgy látja, hogy „a szokásos rózsaszín szemüveget [...] félre téve látszik, hogy az Európai Gazdasági Közösség a német hegemonizmust kielégítve zsákutcába tart [...] a rendkívül problematikus gazdasági egyesítést nem fogja a kontinens politikai egyesülése kísélni” (67). Emlékeztet Max Weber 1916-os megjegyzéseire, „amelyben figyelmeztette Németországot London, Párizs és Moszkva hegemoniaigényére (Washington nem létezett politikailag). A weberi perspektívában Németországnak központi pozícióját kell használnia ahhoz, hogy szövetségese legyen a kis nemzeteknek, a francia, az angol vagy az

Friedrich Naumann:
Mitteleuropa (1916)

orosz igényekkel szemben” (146). Meglátása szerint azonban Németország saját hegemoniaigénye miatt nem fogja betölteni ezt a szerepet.

Molnár Tamás problémának tekintette az európai népek és nemzetek közti szolidaritás alacsony fokát is: „miért érezné magát például Magyarország, Lengyelország vagy Románia érintettnek, ha bizonyos nyugati országokat afrikai hordák özönléne el? Kelet- és Nyugat-Európa távolról sem képeznek egységet, egyikük sem siet a másik segítségére, nem jobban, mint ahogy Észak és Dél támogatták egymást a történelem folyamán. A kultúra területén viszont mindig is létezett ez. Ami a felsőoktatást illeti, a régi középkori recept a vándorló, de saját [szülő]földjükben gyökerező diákokkal sokkal inkább alkalmas volt kulturális hálózatok kialakítására, mint a hidegháborús propaganda-találmány: a *cultural exchange programs* keretében az így elvakított fiataloknak kínált vegyes diplomák” (74–75). A biztonságpolitikai szolidaritás hiányára vonatkozó megállapításával a közelmúlt eseményei fényében vitatkoznánk: a schengeni térségben érvényesülő mozgásszabadság miatt ugyanis a közép-európai tagállamok számára sem mindegy, hogy a nyugat-európai tagállamokban milyen belbiztonsági helyzet alakul ki, és a V4-tagországok nemcsak az őket közvetlenül érintő kötelező elosztási kvótákat ellenzik, hanem határozottan szorgalmazzák a schengeni külső határok védelmét is.

Molnár hangsúlyozza azt is, hogy „Európa felépítése» nem egy egységes és egyértelmű jelentéstartalommal bíró fogalom; sehol sincs megírva, hogy eredménye szükségképpen az egység lesz. Meg kell ismételnünk, hogy egy világos eszmének csak a látzatáról van szó itt, egy olyan elképzelésről, amely az »egység«, az »Egyesült« Államok, Szovjet-»unió«, »Egyesült« Nemzetek Szövetsége és hasonló szavak és szókapcsolatok presztízsében gyökerezik. Azok a nagyszabású problémák, amelyekkel az európai nemzeteknek jelenleg és jövőben szembe kell nézniük, nem válnak az egység révén egy csapásra megoldhatóvá” (74). Így hát „végsősoron az európai egység egy olyan elképzelés, amelyet a népek valósága ki fog üresíteni, de csak miután kialakult a belőle fakadó káosz” (75). A jelenleg is zajló szuverenitási vitákat látva igazat kell adnunk adni Molnár Tamásnak annyiban, hogy az európai integráció végcélja nem szükségképpen egy teljes politikai egység, egy szövetségi állam megjelenése, hiszen ez nem tekinthető minden probléma megoldásának, sőt annak kialakítása újabb problémák forrása lehet. Az, hogy az európai integrációs folyamat káoszba fog-e torkollani, szerintünk nagyban függ attól is, hogy az európai népek milyen integrációs modelleket követnek a jövőben, a felmerülő problémákra milyen válaszokat adnak: mindenre kritikátlanul az integráció elmélyítését ajánlják gyógyírként, vagy szerepet szánnak a jövőben a szubszidiaritásnak és az államok lojális együttműködésének – az Európai Unió alapszerződésai ugyanis mindkét út számára megteremti a kellő jogalapot.

Molnár Tamás szerint inkább egy felülről vezérelt egyesítés kísérlete érhető tetten az eseményekben. „Európa, amely sosem volt egységes, mindig is a legtermészetesebb kísértést jelentette a föderátorok számára, akiket manapság – a most uralkodó ideológiának megfelelően – az »egyesítő« váltottak fel. Ez nem valamiféle új dolog. A szabályokat már a két »Róma«, a birodalom és az egyház kidolgozta, következésképp majd' két ezredév történelméről van szó. A föderátorok kevesen voltak, de nagy hatalommal bírtak: Nagy Károly, a római-germán császárok Ottótól V. Károlyig, Napóleon, Hitler. A föderáció törekvése három eszméből táplálkozott: az univerzalista római katolicizmusból, az észak-déli tengely mentén kibontakozó birodalmi eszméből (Németország nyomulása a Földközi-tenger felé), s a forradalmi-jakobinus eszméből

Molnár Tamás:
Az atlanti kultúra
kibontakozása
([1994] 2006)

(amelyből Napóleon is örökölt). A szovjet megszállással egy negyedik eszmei irányzat is napvilágot látott: a nagyorosz előrenyomulás, amely a jakobinizmustól is örökölt, részben marxista közvetítéssel. Azonban végül egyetlen felsorolt próbálkozás sem tudott győzedelmeskedni. Az ellenhullám – nemzeti ellenállás képében megjelenve – nem váratott magára. [...] maga Európa [...] A 10–16. század császári egyeduralkodói törekvéseire az egyház és Franciaországtól Magyarorszáig a királyságok válaszoltak, Napóleonra Poroszország, Spanyolország, Hitlerére az egész kontinens, egyik végétől a másikig. Manapság is a nemzetek állják útját a moszkovita hegemoniának. Miért éppen ezt a nemzeti tényezőt áldoznánk fel, amely ellenáll a különböző gigantizmusoknak – amelyek közül az egyik az egységes Európa lenne?” (77–78) Felhívta a figyelmet arra is: „nem hihetjük, hogy egy brüsszeli modell mentén egyesített Európa mentes lesz valamely »föderátor« sokadik próbálkozásától. A nemzeti, birodalmi, ideológiai ambíciók elszunnyadnak, de sosem kerülnek teljesen a föld alá. Lehetséges-e bármiféle biztosíték fellángolásuk és az általuk szított lelkesültség ellen? Nem. Csak a nemzeti tudat és minden, ami ehhez kapcsolódik, képes kitaró ellenállást képezni” (78).

Ki kell emelni továbbá azt a gondolatot, miszerint „a föderátor elutasításának ez a jelensége abból a pluralitásból fakad, amely maga Európa”. Ezt a megállapítást a történelem igazolja. Az európai népek és nyelvek, kultúrák és

vallási közösségek sokszínűsége, a kisebb és nagyobb autonóm közösségek léte, az egész Európára kiterjedő birodalom létrehozásának ismétlődő kudarca különösen olyan államokkal való összetetésben szembetűnő, mint Kína vagy az Amerikai Egyesült Államok, melyek mindig is magukba olvasztották a bevándorló tömegeket, sokszor egész népeket emésztve el, két-három generáción belül

asszimilálva őket, s így nagy kiterjedésű birodalmak jöttek létre. Az egységes európai alapértékek kérdése ezért is vált ki heves vitákat: az európai kultúra ugyanis – még ha a kereszténység közös értelmezési keretet adott is – mindig is elismerte a részletek tekintetében a különvéleményhez való jogot.

Molnár azonban alighanem tévedett abban, hogy „Németország körül továbbra is az európai egység elleni lázadó erők kristályosodnak” (147). Valószínűleg az vezette tévútra, hogy nem ismerte fel, hogy Németországban – a nemzetiszocialista múlt miatti vezeklésként – milyen mértékben erodáltak a német nemzeti öntudatot. Való igaz, hogy a Kohl-érában Németország fékezni igyekezett az elhamarkodott egységesítést és az európai integrációs szervezet központosítását, nem is annyira a nemzeti érzéstől, mint inkább a hagyományos kereszténydemokrácia józan konzervativizmus- és szubszidiaritás-eszméje által motiváltan. A szociáldemokrata kormányok alatt, majd különösen a Merkel-éra nagykoalíciós viszonyai között azonban Németország egyre nyíltabban vállalta az integráció „motorjának” szerepét.

Molnár ugyanakkor helyesen ismerte fel a szupranacionalitás eszméje mögött megbújó globalista mozgatórugókat és a kulturális homogenizáció veszélyét. Amint írta, „egysek azt mondják, hogy a jelenlegi helyzetben a nemzeti szuverenitás elavult. Az csak a problémamegoldás, a kihívások, a döntéshozatal, a működési tényezők kérdése. Ezen az amerikai-technokrata zsargonon túl úgy látjuk, hogy megjelenik a globalista logika. Ha a nemzeti »kis szervezetek« már nem életképesek, miért ne lépünk tovább és követeljük a bolygó egységét? Ha az európai nemzetek készek az önfeladásra, miért nem képes rá rögtön egész Európa, beleértve egy fiatal szenegáli muszlimot is, aki azt mondta, hogy az iszlám erejével szemben nem kínál semmi izgalmasat. [...] A szakértők és a »döntéshozók« gazdasági egysége biztosan nem képes erre” (146–148). Molnár ezzel szemben a gyakorlatban a nemzeti politika lappangó elsődlegességét látta megvalósulni: „manapság nehéz észrevenni bármilyen, a bolygót átjáró nemzetekfölötti szellemet, hacsak nem a politikusok öncélú beszédeiben, amelyeket követően, a pulpitusról leszállva, ők maguk is a nemzeti érdek követéivé vedlenek vissza. Mindent egybevetve a nemzet élhető marad – és kész arra, hogy más nemzetekkel együttműködjék. A függetlenséget kimondhatatlan szenve-

csak a nemzeti tudat képes kitaró ellenállást képezni

dések árán sikerült elnyerni – vajon ki lenne az, aki önként feláldozná a függetlenséget egy legalábbis kétes ügy érdekében?” (76–77) Ennek következménye pedig szerinte az, hogy a nemzeti törekvések végsősoron megbénítják az együttműködést. Ennek megoldása csak az lehet, hogy „»Európának« meg kell szülnie egy olyan tisztségviselőt, egy olyan közszolgát, aki éppoly elkötelezett, mint a középkor óta az állam nagy szolgálói. A lelketlen bürokrácia, az anti-utópisták rémálma (Huxley, Orwell, Bernanos, Zinovjev) azzal fenyeget, hogy valósággá válik. Mi akkor észre fogjuk venni, hogy a sokat dicsért egység nemcsak egy mechanizmust hoz létre, hanem egy olyan ideológiát, amely összeegyeztethetetlen az európai szellemmel” (148).

Az európai politika legújabb fejleményei azonban úgy tűnik, mintha cáfolnák Molnárnak ezt a meglátását. A 2008-as gazdasági válság után számos országban kerültek hatalomra olyan technokrata vezetők, akikkel szemben gyakran elhangzott a vád, hogy nem a saját nemzetük, hanem egy globális pénzügyi elit érdekeit szolgálják. Napjainkra az európai közszolgák rétege is megszületni látszik, amely valóban önálló, a nemzeti érdekektől és értékektől független, globalista, egységesítő ideológiát tesz magáévá. Látnunk kell azonban, hogy e technokrata vezetők számos európai államban azóta megbuktak, és e globalista ideológiák képviselői gyors népszerűségvesztést szenvedtek el, mikor a saját országuk alapvető problémáit nem tudták hatékonyan kezelni.

Molnár Tamás már jó egy évtizede előre jelezte, hogy „az európai egység nem kis részben retorikus marad, a helyi érdekek ezen keresztül érvényesülnek, és a periferikus hatalmaknak – amilyen Törökország vagy Izrael – nagy befolyásuk lesz az európai ügyekben”.⁴ Látni Törökország helyzetének megerősödését a migrációs válság kezelésében betöltött szerepére tekintettel, figyelemmel az Európai Unió megosztottságára e kérdésben, igazat kell adnunk neki.

AZ EURÓPAI ÁLLAMOK SZEREPÉNEK MEGVÁLTOZÁSA

Molnár – miként fentebb láttuk – szkeptikus volt az európai egységesítési folyamatot illetően. Ennek megfelelően inkább az foglalkoztatta, hogy az új helyzetben miként fog változni az európai nemzetállamok szerepe és politikája a jövőben. Vizsgálódása során azt az elméletet vette alapul, hogy Európa három nagy régióból, Kelet-, Közép- és Nyugat-Európából áll; elfogadta tehát azt a regionális felosztást, amelyet nagyhatású tanulmányában Szűcs Jenő kidolgozott.⁵ Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy Kelet-Európa és Közép-Európa elhatárolását nem tartotta lényegesnek, ezért nem is teljesen világos, hogy amikor Kelet- vagy Közép-Európáról ír, pontosan melyik régióra gondol (53–55), bár meg kell vallanunk, hogy ez Szűcs Jenő tanulmányából sem egyértelmű.⁶

Az alábbiakban három fő kérdést vizsgálunk meg: 1) az orosz politika alakulását, 2) Németország felemelkedését és 3) a közép-európai változásokat. Első látásra Molnár Tamás jóslatai nem váltak be, azonban lehetséges, hogy csak túlságosan rövid az az időtáv, amelyben vizsgálódhatunk, és a hosszabb távú folyamatokat illetően mégis igaza van.

Molnár Tamás Oroszországot illetően két forgatókönyvet vázol fel, amelyekben azonban közös, hogy szerinte Oroszország a jövőben sem tud lemondani teljesen a nyugati irányú befolyásáról. „Moszkva vagy megalázva érzi majd magát az újabb világhódító kísérlete, a marxizmus csődje miatt és erre a megaláztatásra brutálisan, egy militáns és szláv nacionalizmussal válaszol majd, vagy – és ez tűnik valószínűbbnek – meg kíván őrizni az ex-vazallus

4 Idézi PRIEGER Adrienn: *Az európai identitás szerepe Törökország EU-csatlakozási folyamatában: „keresztény Európa” vagy „multikulturális Európa”?*, Valóság 2018/11., 2.

5 Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*, Történelmi Szemle 1981/3., 313–359.

6 *Uo.*, 314–317. A probléma gyökere abban rejlik, hogy e három régió történelmi határai keresztezik a mai országhatárokat. Az alapvető határvonalakat ugyanis a keleti vagy a nyugati kereszténység dominanciája, illetve a központosított abszolútista államok és a rendi állam, vagyis a kereskedelemre és az iparra épülő gyarmatosító nagyhatalmak és a mezőgazdasági dominanciájú európai országok közti különbségek alakták ki.

államai fölött egy bizonyos szintű kontrollt, elfogadván, hogy ő maga is Európa részét képezze, legalábbis időlegesen. Az egyetlen állam, amely megnyithatja számára ezt az utat, az Németország, egy újraegyesített Németország” (57). Molnár felteszi az alapvető kérdést: „Milyen érdeke lenne Németországnak az oroszokkal való üzletelésben? [...] a gazdasági és kulturális behatolás a korábbi szatellit-térségbe. [...] a béke két fronton – mégpedig ahelyett, hogy ebből legalább egyen a háború állandóan jelen lévő lehetőségével kellene szembenézni” (62).

E megfontolások mindenképpen tetten érhetők az Európai Unió keleti bővítését megelőző időszakban: ekkoriban – mely időszak Oroszországban nagyobb részt egybeesett a Jelcin-érával – Oroszország valóban igyekezett széleskörű kapcsolatokat kialakítani az Európai Unióval, de Oroszország a 2000-es évek elejétől fogva kizárta az uniós tagságot,⁷ és erre az Európai Unió intézmény-

rendszere sem volt felkészülve. Az Európai Unió és a NATO keleti bővítése növelte a távolságot Oroszország és az EU között, különösen miután az unió 2009-ben hat kelet-európai és dél-kaukázusi partnerország részére létrehozta a Keleti Partnerség programját.⁸ A helyzetet tovább rontotta az ukrajnai polgárháború kitörése 2014-ben, amelynek kapcsán, a Krím elcsatolása miatt az Európai Unió gazdasági szankciókat vezetett be Oroszországgal szemben.⁹

Molnár megítélése szerint Oroszország helyzetét meghatározza saját valós erejének felmérése: „Oroszország, ez az alulfejlett birodalom, amely sok tekintetben vagy a középkorban, vagy az ázsiai időszámítás szerint, vagy bizonyos szempontokból a 19. században él, kezdi tudomásul venni határait szétfeszítő birodalomkénti törekvését. [...] Moszkva hetven éve (hogy a korábbi korszakokat ne említsük) azt a mítoszt éli, amelyet olyan nyugati értelmiségiek kreáltak – s amelyet az Egyesült Államok átvett és felerősített –, akiknek a »Rossz« elleni keresztes hadjáratukhoz szükségük volt egy hatalmas erejű és rendkívül agresszív ellenségre, hogy annak tükrében kirajzolódhassék saját anyagi mivoltuk. E nélkül a kettős mítosz nélkül a Szovjetunió már leomlott volna, gazdasági nemtörődömsége miatt” (70–71). Kétségtelen, hogy

a Jelcin-érában Oroszország elbátortalanodott a külpolitikában, és ebben az időszakban – az állam dezintegrációja és befolyási övezetének visszaszorulása mellett – a nyugati igények csaknem kritikátlan kiszolgálása jellemezte. Oroszországban azonban a 2000-es években alapvető fordulat állt be: a Putyin-korszak kezdetén az államhatalom megerősítését követően „a dinamikus orosz gazdasági növekedés tovább csökkentette az orosz ráutaltságot és folyamatosan javította Moszkva alkupozícióját az EU-val szemben is”,¹⁰ emellett Oroszország külpolitikailag is aktívabbá vált.

A 2011-es ún. „arab tavasz” jórészt felszámolta Moszkva befolyását a Földközi-tenger medencéjében a szövetséges rendszerek megdöntése révén, nem csoda tehát, hogy Oroszország – latakiai támaszpontja védelmében – az Aszad-rendszer oldalán beavatkozott a szíriai polgárháborúba. További konfrontációra adott alkalmat a nyugati szövetségi rendszerrel a 2014-ben kitört ukrajnai polgárháború, hiszen annak kitörésére az adott okot, hogy Ukrajna új vezetése

Német Európa
– A *Der Spiegel* 2015-ös
Merkel-címlapja

7 DEÁK András: *Az interdependencia fogságában – az EU–orosz kapcsolatok és külkereskedelem = Eurázsia a 21. században – a külkereskedelem tükrében*, szerk. LUDVIG Zsuzsa – DEÁK András, MTA Világgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 2014, 30, 33.

8 Lásd <<https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/eastern-partnership>>.

9 DEÁK: *I. m.*, 36.

10 *Uo.*, 34.

a hatalomátvételt követően – az 1991-es budapesti egyezményben rögzített katonai semlegességgel szemben – kilátásba helyezte az ország Európai Unióhoz és a NATO-hoz való csatlakozását. Oroszország ezekben a konfliktusokban meglepően erősnek bizonyult – a nyugati elemzők alighanem alulbecsülték az orosz lakosság teherbíróképességét és az orosz öntudat jelentőségét.

Molnár tehát alapvetően helyesen látta, hogy Oroszország – az európai hozzáállástól is függően – az európaiság és a nemzeti öntudat, a stratégiai partnerség és birodalmi különállás között ingadozik. Abban is igaza volt, hogy „a német *partnership* megerősítene Oroszország helyzetét Kelet-Európában. A Moszkva-Berlin kondominium elválasztaná Németországot az Adenauer által a Washington–Párizs–London háromszöggel kötött szövetségtől” (63). Ennek remek példája az Északi Áramlat gázvezeték, amelynek elsődleges célja a német (és nyugat-európai) piac ellátása orosz gázzal, a kelet- és közép-európai tranzit-államok kiiktatása révén. Bár a terv elsősorban Ukrajna ellen irányult, amellyel az orosz félnek folyamatos vitái voltak a tranzitdíjak és a gázár tekintetében, a projekt kritikussai szerint arra is lehetőséget teremt, hogy az orosz fél gazdasági eszközökkel szorongassa meg az orosz gáztól függő kelet- és közép-európai országokat anélkül, hogy a nyugat-európai szállításokat veszélyeztetné.¹¹

Molnár azonban alighanem alulbecsülte a gazdasági szempontok jelentőségét az orosz–német kapcsolatokban. Oroszország ugyanis hatalmas piac a német ipar számára, egyben igen bőséges nyersanyagforrás is. Így a Krím elcsatolása miatti szankciók dacára a német–orosz gazdasági kapcsolatok mindkét fél számára fontosak, és a politikai viták nem akadályozzák a két fél közti üzletek megkötését, amelyek mindkét fél nagyhatalmi helyzetét megerősítik.¹² Nem világos ugyanakkor, hogy kialakul-e a felek között létrejön-e egy második Molotov–Ribbentrop-paktum, melynek alapján a két nagyhatalom Közép-Európát német, míg Kelet-Európát orosz befolyási övezetnek tekinti, és ennek megfelelően alakítja az érintett államokkal kapcsolatos külpolitikáját.

Molnár Tamás egyik legpontosabb felismerése, hogy az európai integráció legfontosabb államává az egyesített Németország válik; egyenesen azt írta, hogy „a kontinens sorsa Németország kezében van. 1945 óta egymásra rakódó illúziókban ringatjuk magunkat: a győzelmes Európa, az Európába vetett hit illúziójában, abban az érzésben, hogy létrehozhatjuk, kialakíthatjuk Európát anélkül, hogy figyelembe vennénk Németországot mint legnagyobb kontinentális hatalmat, vagy inkább anélkül, hogy figyelembe vennénk, hogy Németország nem egy akármilyen ország a sok közül az európai sakktáblán. Körülötte, és csakis körülötte rivalizáltak 1945 óta az oroszok, amerikaiak, angolok és franciák (főképp de Gaulle), mindegyik megpróbálva az országot magához vonni” (65–66). Ez a megállapítás azért is különösen jelentős, mert egészen a legutóbbi időkig Németország óvakodott attól, hogy úgy tűnjék: hegemon szerepre tör az Európai Unión belül. Igazából csak a 2010-es évek felétől vállalták nyíltan, hogy Európát Berlinből irányítják. Ennek oka elsősorban a többi nagy tagállam aggályai iránti tapintatban keresendők, mert Németország gazdasági súlya vagy népessége alapján 1990 óta a legnagyobb tagállam. Molnár utalt ezekre a német egyesítéssel kapcsolatos aggályokra is: „számos értekezés született a német egyesítés lehetetlenségéről, nemkívánatos voltáról, abszurditásáról. Elmondták, hogy Németország »természetes állapota« az lenne, ha kis egységekre morzsolódna, s hogy a föderáció előmozdítói – Bismarck, Hitler – minden egyes alkalommal egy agresszív militarizmust generáltak, amely Németország és Európa számára is rosszul végződött. Elfelejtkeztek arról a tényről, hogy mikor Németország államok sokaságából állt, Európa keresztény volt, és egyszerre védekezett a muzulmán törökök és a görög-bizánci oroszok ellen. Ma Európa anélkül a minimális kohézió nélkül, amelyet a kereszténység jelentett, arra is alig és csak amerikai segítséggel képes, hogy megvédje

az európai integráció legfontosabb államává az egyesített Németország vált

11 KERNER Zsolt: *Merkel szuperfegyvert adhat Putyin kezébe*, <<https://24.hu/kulfold/2018/08/15/merkel-putyin-eszaki-aramlat>>.

12 MÁRTONFFY Attila: *Felfutóban a német–orosz üzleti kapcsolatok – Csitul Berlinben a Moszkva elleni kritikus hangvétel*, Magyar Idők 2018. november 3.

»ázsiai félszigetét«. Mindebből az következik, hogy Németországot senki sem védi meg, ha Németország maga nem teszi ezt meg. Tartozik magának azzal, hogy erős, egységes legyen” (62–63).

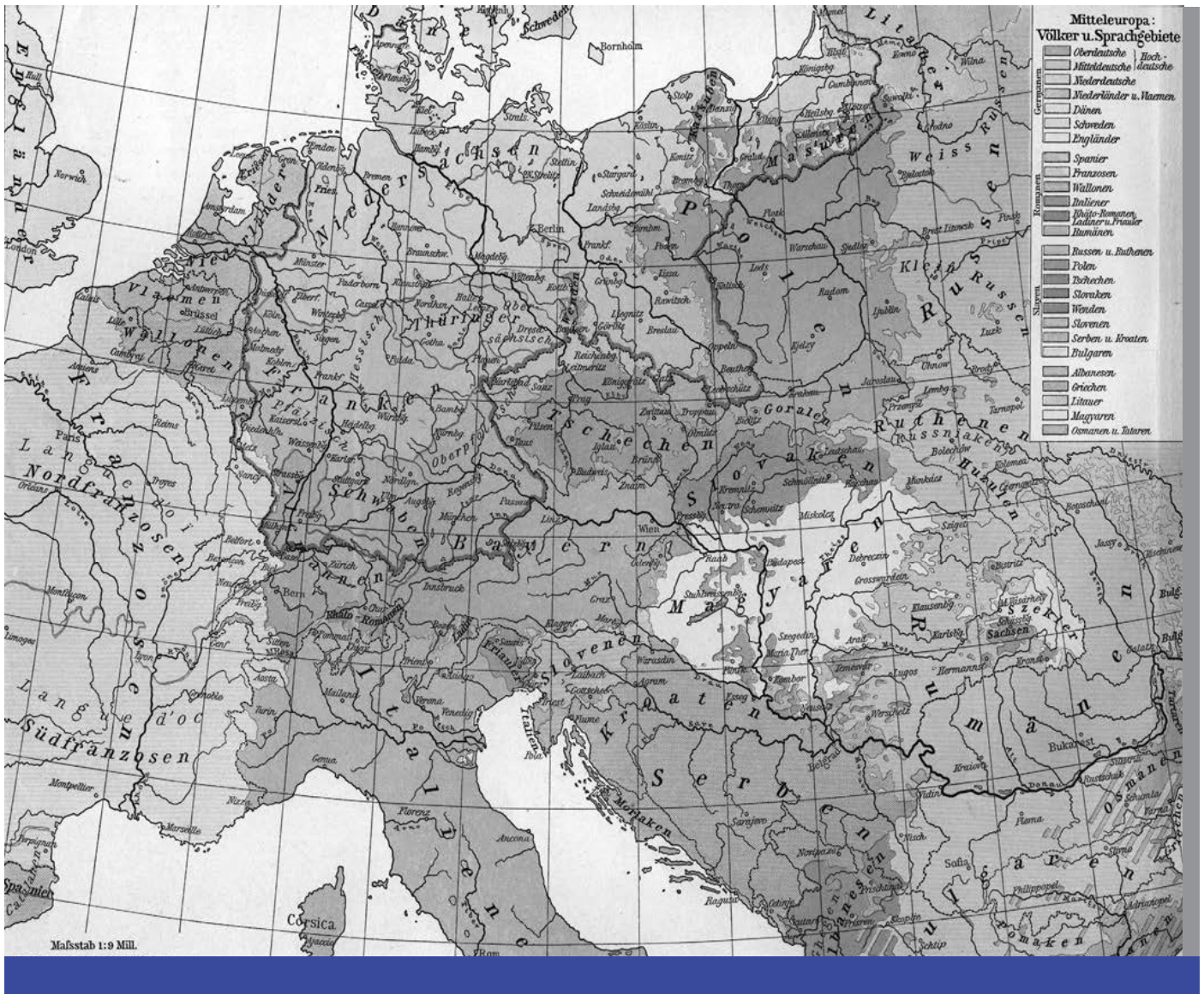
Molnár helyesen ismeri fel, hogy „az egyesült Németországot minden biznnyal Berlinből kormányozná, tehát porosz dominancia érvényesülne. Az egyetlen nagy horderejű probléma abban áll, hogy hogyan forrhat össze egy nyugati típusú burzsoá társadalom egy porosz–marxista militarizált állammal. [...] Németország esetében az államérdek felül fog kerekedni, a kölcsönös előnyök nagyobb súllyal esnek a latba” (64). Láthattuk, hogy a német egyesítés többé-kevésbé zökkenőmentesen lezajlott, és bár a kelet- és nyugatnémetek közötti különbség megmaradt, ez nem akadályozta meg az egységes állammá szerveződést és azt, hogy Németország rövid időn belül az Európai Unió legerősebb és legstabilabb gazdaságával rendelkező, legnagyobb területű és legnépesebb államává váljék.

Molnár Tamás legizgalmasabb meglátásai kétségkívül a közép-európai országokat érintik. Meglátása szerint a munkásosztály „nem fog semmilyen ismert modellt követni, legyen az szociáldemokrácia svéd modellje, de a parlamentarizmus sem fog recepttel szolgálni. Már vannak jelei, előfutárai egy másféle választásnak, a politikán túli szerveződések kialakításának, a korporativizmus újrafeltalálásának” (55). Véleménye szerint ez „először is garantálná a nemzeti újjáépítést háromnegyed századnyi pusztítás után, azután pedig biztosítana egy szerény jólétet (amely figyelembe venné az eladósodás veszélyét) egy társadalmi egyensúly keretében” (60–61). Nyilvánvaló, hogy a lengyel Szolidaritás sikereire tekintettel látta úgy, hogy a közép-európai térségben – és talán egész Európában – a pártok által uralt közéletet a szakmai szervezetek, szakszervezetek által uralt, a katolikus egyház társadalmi tanítására visszavezethető korporativista politika fogja felváltani. A történelmi tények azonban azt igazolják, hogy ebben tévedett, hiszen – különösen Közép-Európában – éppen ellentétes folyamatok játszódtak le, és a pártpolitika eluralta az egész közéletet, kiterjesztve befolyását a szakmai és érdek-képviseleti szervek hagyományos terepére is.

Helyesen ismerte fel azonban, hogy a közép-európai térségben a szovjet megszállás előtti hagyományok újjáéledése sajátos karaktert ad ezen országok közéletének. „Bizonyos nyugat-európai megfigyelők meglepődve veszik tudomásul a hagyományok újbóli felszínre törését, és mindenekelőtt azt, hogy a nemzeti szellem hogyan kerekedik újra felül. [...] Mindent felülír a rögválóság és az emlékek ereje, egyáltalán nem tűnik úgy, hogy az embereket érdekelné a nyugati stílus és a nyugati szlogenek. Még néhány év, és a Kelet kinyilvánítja majd a Nyugattól való különbözőségét” – írta (58–59). Erre a történelem tanúsága szerint a 2015-ös migránsválság adott alkalmat, és a V4 országok azóta hangsúlyozzák sajátos felfogásukat.

Molnár Tamás éles szemmel látta meg, hogy „a 20. század során a kelet-európai népek és az elit leszűrték a maguk tanulságait a nyugati típusú – mármint az amerikai ideológiának megfelelő – demokráciáról. Ezt a demokráciát mindig kíséri a Végítélet négy lovasa: a kapitalizmus, a liberalizmus, a pluralizmus és az erkölcsi útvesztés. Az első időkben – és ennek már most tanúi vagyunk – az emberi jogok és a fogyasztási javak iránti (nagyon is legitim) vágy minden más megfontolást felül fog írni. De hamarosan nyilvánvalóvá válik az ezért fizetendő ár. A nyugati típusú demokráciát Kelet-Európában sosem gyakorolták, mivel ellentétben áll a nemzeti integritás fenntartásának elvével egy olyan zónában, amelyben a függetlenség leginkább veszélyben forog” (59). Éppen ebből a veszélyhelyzetből adódik, hogy „e térségben a nacionalizmus napról napra élesebben jelentkezik, s ebben az egyházak is szerepet játszanak nemzeti és morális hivatásuknál fogva, és mivel maguk is az egység szimbólumainak hordozói” (61). Ebből a közép-európai különütasságból fakad, hogy „a kontinens egyensúlya újra megborulni látszik, ezúttal egy szinte kizárólag kereskedővé vált Nyugat-Európa és Európa – régóta elfojtott dinamizmust bebiztítani akaró – maradék része (Közép- és Kelet-Európa) között” (80–81).

Végezetül, Molnár meglátása szerint a német egyesítésből előnyök származnak „a keleti országok és Oroszország, de Közép-Európa számára is, amely ezen a módon részese lehet egy nagy egésznek, ahol mindig is helye volt. A Hitler

által végrehajtott osztrák *Anschluss* és a Szudéta-vidék anektálása óta *Mittel-Europa* a határvidék kényelmetlen szituációjában él” (64). „A jövő Európája ennél fogva a vasfüggöny által égetett vonal mentén fog kikristályosodni. Az eltipró erejű ideológiai és katonai nyomás következtében ez a régió 1945-ben a szó szoros értelmében gazdaságilag és mentálisan is hibernált állapotba került. Mindazonáltal a moszkovita befolyás igen gyenge volt (ha volt egyáltalán); a Nyugat befolyása pedig nélkülözött minden lendületet, eredetiséget és mélységet, és mindenesetre megsűrve érkezett. Közép-Európa jó helyzetben van ahhoz, hogy csomóponttá váljék, újraépítve kapcsolatait a fél évszázaddal ezelőtti Európával, de lényegesen jobb feltételek mellett” (64–65). A V4 országok közös politikájának a hagyományos értékrendek védelme felé fordulása igazolni látszik ezt a tételt.

Molnár hangsúlyozza, hogy „a nagy újdonság, amely készülóban van, Oroszország részleges integrációja lesz Európába, mégpedig éppen azon államok közreműködésével, amelyek eddig az orosz csizma alatt nyögtek. A megvetés és gyűlölet ellenére szövödtek szoros kötelékek Oroszország és az (ex)-szatellit államok között” (55–56). Éppen ezért szerinte „tartózkodás és ellenséges hangulat, de nem is annyira Oroszország és Lengyelország között például, hanem most már inkább Románia és Magyarország, vagy a szerbek és horvátok között. Oroszország, aki nem könnyen tudja majd eltörölni a kommunizmushoz kötődő érzéseket, fenyegetés marad ezen államok számára, már csak tömegénél és annál a jelenségnél fogva, amelyet ázsiai barbarizmusnak nevezhetnénk, és amelyet látenszen mindig ott lappang a háttérben” (56); „ennek a ko-

Egység és sokféleség
– Közép-Európa nyelvei és népei
(Andres Allgemeiner Handatlas.
Velhagen&Klasing, Leipzig,
1904. 25. oldal)
(Wikimedia Commons)

losszusnak a semlegesítése, amely kolosszus a szokatlan múltbeli szenvedéseiből meríti erejét, csak egy másik kolosszus által lehet biztosítva, Németország által” (57). Emiatt úgy vélte, hogy „a keleti államok új súlya egy német–orosz együttműködés felé fog vezetni, minthogy ez az egyetlen módja a lengyelek, a balti államok, Magyarország, Csehország, Románia jövőbeni függetlensége biztosításának. [...] Földrajzi helyzetük éppen hogy függővé teszi őket a két nagy regionális hatalom közötti kapcsolatok alakulásától. Ezért arra törekcsenek majd, hogy elősegítsék a Berlin és Moszkva közötti megállapodás létrejöttét, ők lesznek ennek a megállapodásnak a mediátorai és első haszonélvezői” (57–58).

Az Oroszországgal szembeni viszony valóban eléggé ambivalens a közép-európai térségben. Egyfelől a közép-európai országok a történelmi tapasztalatokból okulva valóban nem kérnek az orosz fennhatásból, ugyanakkor mint az energiahordozók legfőbb szállítójával és a közép-európai termékek hatalmas felvevőpiacával igyekeznek jó kapcsolatokat kialakítani. Emellett Oroszország és Németország egyaránt stabilizáló tényező a másik túlzott befolyásával szemben. Ahogyan a magyar miniszterelnök, Orbán Viktor fogalmazott nemrég, ez a térség „Sztambul–Moszkva–Berlin vonzaskörében” él.¹³ Fentebb láttuk azonban, hogy az orosz–német partnerség veszélyeket is rejthet magában, egy új Molotov–Ribbentrop-paktum létrejöttét, amely fokozza a közép-európai országok kiszolgáltatottságát, ezért abban Molnár Tamás feltehetőleg téved, hogy e térség prosperitását valami nagyhatalmi közös védőernyő biztosíthatja. Sokkal inkább a közép-európai országok együttműködése a kívánatos, és az, hogy ők maguk ápoljanak kiegyensúlyozott kapcsolatokat a térség valamennyi érdekelt nagyhatalmával, Németországgal, Oroszországgal és Törökországgal, megakadályozva ugyanakkor azt, hogy e nagyhatalmak viszonya olyannyira szorossá váljék, hogy kölcsönösen garantálják egymás uralmi igényeit a befolyási övezetükbe tartozó országok felett.

BEFEJEZÉS

A 21. századi krízisek, gondoljunk akár a tömeges bevándorlásra, akár Nagy-Britanniának az Európai Unióból való kilépésére, vagy az egyes tagállamokkal szemben az uniós alapértékek megsértése miatt az EUSz 7. cikke alapján megindított eljárásokra, mind-mind felvetik azt a kérdést: mi az európai integrációs folyamat célja, mi adja annak valódi alapját, és ehhez képest milyen eszközökkel lehet e folyamatot fenntartani? Molnár Tamás ma is aktuális gondolatai tiszta forrásul szolgálhatnak ebben a vitában. Éles szemmel vette észre például, hogy Oroszország többé már nem fog lemondani közép-európai befolyásáról, hogy Németország fokozatosan ismét központi szereplőjévé válik az európai politikának, és hogy a közép-európai országok hamarosan kinyilvánítják különözésüket a nyugati országoktól. Bár veszélyes utópiának tartotta az európai egység, az Európai Egyesült Államok megteremtésének eszméjét, de mélyszégesen hitt az európai nemzetállamok együttműködésének erejében, amely a nemzeti sajátosságok figyelembe vétele és tiszteletben tartása révén megteremtheti a prosperitást a kontinensen, egyidejűleg csökkentheti az amerikai befolyást. „Jelenleg nem tudni, vajon ez a közös Európa nevet viselné, vagy továbbra is nemzetállamokból állna. Ez utóbbi még életképességének fogyatékosságában is veszélyes riválist jelentene Amerika szemszögéből nézve [...]. Paradoxnak tűnik, de valószínű, hogy egy közös (föderatív) Európa gyengébbnek bizonyulna, mint a régi elemeket hangsúlyozó »Europe des patries« – írta harminc évvel ezelőtt.¹⁴ ■

13 NYILAS Gergely: *Orbán: Sztambul–Moszkva–Berlin vonzaskörében élünk*, Index.hu 2018. október 8., https://index.hu/belfold/2018/10/08/erdogan_orban_viktor_sajtotajekoztato/.

14 Idézi: ALBERT Gábor: *Sorsunk Európa? – Gondolatok a Magyar Kultúra Napján*, <<http://www.albertgabor.hu/elso.php?oldal=alkalmak&alkalom=3>>.